
КРЫЗЫС АПАЗЫЦЫІ ПАСЬЛЯ ПРЭЗЫДЭНЦКІХ ВЫБАРАЎ 2001 ГОДУ

Атрымаўшы паразу на прэзыдэнцкіх выбарах і ня здолеўшы пераканача давесці, што фальсыфікацыі ўладаў паўплывалі на іх вынік, беларуская апазыцыя апынулася ў стане, калі ілюзіі на конт хуткага дасягнення сваіх галоўных мэтаў (адхіленьне ад пасады прэзыдэнта Лукашэнкі і распачацьцё працэсаў дэмакратызацыі ў краіне) былі разбураныя, а стратэгічнага бачаньня сваіх далейшых дзеяньняў не было. У гэтых умовах пэрыяд "ад выбараў да выбараў" быў выкарыстаны апазыцыяй не на дасягненьне сваіх праграмных мэтаў, а хутчэй на адаптацыю і барацьбу за выжываньне ў значна горшых палітычных умовах, у якіх стан самой апазыцыі вызначаўся наступнымі чыннікамі.

Па-першае, узмацненьне рэпрэсіўнасьці палітычнага рэжыму пасля прэзыдэнцкіх выбараў прывяло да таго, што апазыцыя канчаткова аформілася як складовая частка "трэцяга сэктару", якая пераўтварылася ў згуртаваньне буйных няўрадавых арганізацыяў, што займаюцца абаронай правоў чалавека, адраджэньнем культуры і мовы, адукацыйнымі і асьветніцкімі праграмамі. Пры гэтым яны не адмовіліся ад барацьбы за ўладу, але імкліва гублялі неабходныя для гэтага здольнасьці і рэсурсы.

Па-другое, пасля прэзыдэнцкай кампаніі назіралася зацішша

ў трэцім сэктары і прафсаюзным руху на фоне рэпрэсіяў супраць асобных арганізацыяў і высілкаў для стварэньня праўрадавых структур у грамадзкім сэктары.

Па-трэцяе, у 2001-2002 гадох скончыўся пэрыяд масавых выступав паў беларускай апазыцыі. Вулічныя акцыі пратэсту паступова пераўтварыліся ў руцінныя мерапрыемствы, прымеркаваныя да знакавых датаў у палітычным календары. Яны перасталі зьбіраць вялікую колькасьць удзельнікаў. Спробы наладзіць сацыяльныя пратэсты як правіла канчаліся няўдачай таму, што арганізатарам не ўдавалася прыцягнуць увагу да сваіх дзеяньняў з боку патэнцыйнай аўдыторыі такіх акцыяў. Да таго ж дзяржаўны карны апарат значна ўзмацніў рэпрэсіі ўдзельнікаў вулічных пратэстаў. Як сьлед, мабілізацыйны патэнцыял апазыцыі ў паслявыбарны пэрыяд не перавышаў 1-2 тысячаў чалавек у сталіцы і некалькіх дзясяткаў у абласных цэнтрах. Ува ўмовах абмежаванага вулічнага рэсурсу арганізацыя масавых акцыяў пераўтварылася ў барацьбу паміж асобнымі суб'ектамі апазыцыі за права лідэрства ў гэтым сэгмэнце палітычнага поля, што яшчэ больш нэгатыўна адбівалася на масавасьці мітынгаў і дэманстрацыяў.

Па-чацьвертае, акрэсьліліся тэндэнцыі да фрагмэнтацыі ў палітычнай апазыцыі. Гэта вылілася ў драбленьне існых палітычных партыяў і ўзмацненьне супярэчнасьцяў як па пытаньнях стратэгіі і тактыкі, так і па ідэялагічных пытаньнях культурна-цывілізацыйнага выбару. Нарэшце, яшчэ адным фактарам разлому сталі асабістыя непаразуменьні лідэраў палітычных партыяў.

Па-пятае, значна зьнізілася цікавасьць замежных палітычных актараў да дзейнасьці апазыцыі, што сьведчыла пра расчараваньне ў яе магчымасьцях і адсутнасьць уласнага бачаньня далейшага ўзаемадзеяньня зь Беларусьсю ўва ўмовах, калі пануючы рэжым адрозьніваўся вонкавай кансалідаванасьцю ды стабільнасьцю.

Стан апазыцый пасья верасня 2001 году шмат у чым быў запраграмаваны яе папярэдняя палітычная стратэгія, якая грунтавалася на трох асноўных прынцыпах. Па-першае, гэта было адмаўленьне (яшчэ да прэзыдэнцкай кампаніі) ад удзелу ў палітычных працэсах, што спансараваліся лукашэнкаўскім рэжымам, каб паставіць пад сумнеў яго легітымнасьць, і стварэньне "паралельнага грамадства". Па-другое, гэта вызначэньне вонкавага (заходняга) фактару як прынцыповага чынніка ўласнай палітычнай перамогі ўнутры краіны. Па-трэцяе, гэта стаўка на вулічныя акцыі (пераважна ў сталіцы) як асноўны інструмэнт дасягненьня ўнутрыпалітычных мэтай. Гэтая стратэгія магла быць пасьпяховай толькі ўва ўмовах, калі ў "паралельным грамадстве" існавалі аўтарытэтычныя інстытуты, што маглі б перацягнуць на свой бок значную частку "афіцыйнага грамадства" (такія, як Касьцёл у Польшчы), калі б Запад сапраўды валодаў мэханізмамі ўплыву на Беларусь (і Лукашэнка меў матывацыю да легітымізацыі сваёй улады ў гэтым кірунку) і калі б мабілізацыйны патэнцыял апазыцыі сапраўды дазваляў праводзіць масавыя вулічныя акцыі (да таго ж, лукашэнкаўскаму рэжыму шэрагам папулісцкіх захадаў, такіх, як падвышэньне заробкаў, удалося значна зьнізіць пратэстныя настроі ў грамадстве акурат перад прэзыдэнцкімі выбарамі). Існаваньне ў паралельным грамадстве пашырала разрыў паміж апазыцыяй і выбарцамі, да бальшыні зь якіх проста не даходзіла інфармацыя аб дзейнасьці апанэнтаў Лукашэнкі (за выняткам дзяржаўных мэдыяў, якія старанна стваралі ёй нэгатыўнае публісыты). Гэта ніяк не стасавалася з прынцыповым рашэньнем апазыцыі прыняць удзел у прэзыдэнцкіх выбарах, дзе асноўныя спадзяваньні ўскладаліся на паўтарэньне "югаслаўскага варыянту" (перамога на выбарах пры масаванай замежнай дапамозе плюс вулічная барацьба ў абарону перамогі). На падтрымку грамадствам апазыцыйнага кандыдата на выбарах рабіўся аўтаматычны разьлік таму тое, што Лукашэнку паводле пэўных сацыялягічных апытаньняў падтрымлівала менш за палову насельніцтва. Усё, што павінна была зрабіць апазыцыя, гэта "да-

сягнуць кампрамісу вакол адзінага кандыдата і правесць іфэктыўную кампанію за тры месяцы да галасаваньня"¹.

Вынік перадвыбарнай кампаніі ня толькі засьведчыў неабгрунтаванасьць гэтай палітычнай стратэгіі, але і стварыў сытуацыю, у якой выбар іншай быў надзвычай абцяжараны глыбокай дэмаралізацыяй апазыцыі (асабліва на нізавым узроўні) ад самога факту паразы і тым, што ў пасьявыбарны пэрыяд палітычны рэжым зрабіў шэраг захадаў па сваёй кансалідацыі, што перашкаджала ажыццяўленьню альтэрнатыўных палітычных праектаў. Так Лукашэнка вельмі хутка адзначыў, што апорай яго ўлады (ці, як ён сам вызначыў, "грамадзянскай супольнасьці") мусяць стаць "адноўленьня прафсаюзы, моцныя моладзевыя арганізацыі ды мясцовыя Саветы". Гэтай формулай была выразна акрэсьлена тая зона, у якой улады імкнуліся замацаваць сваю гегемонію празь ліквідацыю (ці недапушчэньне стварэньня) зонаў аўтаноміі для разгортваньня некантраляваных імі палітычных працэсаў. Да таго ж вынікі прэзыдэнцкіх выбараў (а яшчэ раней — дадатковых парлямэнцкіх выбараў у сакавіку 2001 году) прадэманстравалі, што ўлады старанна адрэгулявалі мэханізм маніпуляцыі волевыўленьнем выбарцаў, які раней, нават у кастрычніку 2000 году, мог даваць асобныя зьбі. Стваралася парадаксальная сытуацыя: з аднаго боку, апазыцыя прыйшла да высновы, што яе адмова ад удзелу ў сыстэмнай палітыцы была беспэрспэктывнай, зь іншага — эфэктыўнае вяртаньне ў яе зрабілася ўсё менш магчымым. У такіх тупіковых абставінах апазыцыйная стратэгія магла быць вызначаная толькі шляхам пробаў і памылак. Так, напрыклад, у кастрычніку 2001 г. Каардынацыйная рада апазыцыйных палітычных партыяў (КРАПП) выступіла з ініцыятывай (упершыню агучанай АПП) узнавіць перамовы з уладамі ў пытаньнях дэмакратызацыі выбарчага заканадаўства, доступу апазыцыі да сродкаў масавай інфармацыі, наданьня рэальных паўнамоцтваў парлямэнту і стварэньня клімату палітычнага даверу ў краіне. Па сутнасьці, гутарка ішла пра той самы фар-

¹ Joe Price, «Yugoslavia Lesson for Belarusian Opposition,» *Belarusian Review* vol.12, no.3 (Fall 2000).

мат перамоваў, што спрабавалі наладзіць у 1999-2000 гадох. Аднак у пасьявыбарны пэрыяд магчымасьць такіх перамоваў выглядала яшчэ больш мізэрнай, чым два гады таму, калі ўлады дэманстратыўна іх праігнаравалі. Дадамо, што першая спроба наладзіць перамовы прадугледжвала фармат "перамовы ўлады з Захадам пры пасярэдніцтве апазыцыі". Гэта азначала, што галоўную ролю ў прасоўваньні палітычных зьменаў мусілі адыграць акурат міжнародных структуры, якія аказаліся няздольнымі да аказаньня эфэктыўнага ціску на Лукашэнкаўскі рэжым. Калі прыняць пад увагу становішча беларускай апазыцыі ў пасьявыбарны пэрыяд, то стане ясна, што аднаўленьне перамоваў мусіла адбыцца якраз у тым самым фармаце. Аднак, міжнародныя арганізацыі знаходзіліся ня ў меншай разгубленасьці, чым сама апазыцыя, што рабіла ўсю ідэю "круглага стала" нерэальным праектам.

Дыскусія наконт прычынаў і ўрокаў паразы на прэзыдэнцкіх выбарах, што разгарнулася ў апазыцыйным асяродзьдзі, на пэўны час адсунула на другі плян вызначэньне далейшых крокаў. У гэтай дыскусіі можна было вызначыць тры кірункі. Першай прычынай паразы вызначалася само грамадзтва, якое было проста не гатовае да зьмены палітычнага рэжыму. "Соцыюм, які пасталеў да самастойнай гістарычнай творчасці, бярэ ўласны лёс у свае рукі, ні ў кога не пытаючыся на дазвол. Як гэта зрабіў у мінулым годзе югаслаўскі народ"². Другой прычынай вызначалася намэнклятура, на якую памылкова зрабіла стаўку апазыцыйнае кіраўніцтва з надзеяй на тое, што яна будзе здольная нэўтралізаваць адміністрацыйны рэсурс рэжыму. Як выказаўся адзін з кіраўнікоў БНФ, "намэнклятура нясе адказнасьць за правал кампаніі. Мы таксама нясем адказнасьць за тое, што паставілі на намэнклятуру. Яны казалі нам, што змогуць забясьпечыць сапраўдны кантроль над выбарамі і падтрымку Расіі. Яны нам казалі, наша справа мабіліза-

² Валерий Карбалевиц. Лукашизм – тяжелая патология нации. Главный урок президентских выборов // Гражданский форум. Информационно-аналитический бюллетень Объединенной гражданской партии. №1, ноябрь 2001, С. 3.

ваць масы. І мы гэта зрабілі"³. Заўважым, аднак, што стаўка на намэнклятуру была сьвядомым выбарам, які быў зроблены акурат па ініцыятыве партыйнага кіраўніцтва: менавіта КРДС у сьнежні 2000 году прапанавала ў якасьці кандыдатаў апаратную тройку "Домаш-Чыгін-Ганчарык". У якасьці трэцяй прычыны многія апазыцыйныя лідэры ўжо называлі памылкі ўва ўласнай палітычнай стратэгіі, у тым ліку й ігнараваньне ў мінулым сваіх выбарцаў. "Час байкотаў прайшоў" — гэтую думку падзялялі ўсе антылукашэнкаўскія сілы, за выняткам КХП-БНФ. Асобныя лідэры нават не ўтрымаліся ад спробаў абвінаваціць у правале адзін аднаго ці сваіх тактычных хаўруснікаў. Ужо пасьявыбары, адзін зь лідэраў БНФ, камэнтаваўшы паводзіны сваёй партыі падчас агульнай кампаніі, заявіў: "Цяжка прывесці сябраў БНФ на плошчу і прымуціць іх стаяць зь людзьмі пад чырвонымі ці сінімі сьцягамі". Так сама некаторыя лідэры сацыял-дэмакратыі публічна шкадавалі, што пайшлі на аб'яднаньне з правымі. Былымі паплечнікамі і Ганчарыка, і Домаша рабілася выснова, што больш мэтазгодным быў удзел у выбарах без стварэньня кааліцыі і аб'яднаньня (што, па сутнасьці, азначала: асабістыя і фракцыйныя інтарэсы зноў атрымалі перавагу над супольнай мэтай). Такім чынам, апазыцыйныя партыі пачалі шкадаваць аб вылучэньні адзінага беспартыйнага і намэнклятурнага кандыдата, бо праз гэта яны страцілі магчымасьць падчас выбараў 2001 больш выразна пазыцыянаваць свае ўласныя структуры ў палітычным полі, што рабіла праблематычным іх існаваньне пасья кампаніі. Як вынік, пасьявыбарны пэрыяд стаў часам вырашэньня ўнутрыпартыйных праблемаў, часьцяком сродкамі ўнутранай барацьбы, што толькі абвастрала нэгатыўныя тэндэнцыі ў стане апанэнтаў Лукашэнка.

Грантавы скандал

Скандал вакол няметавага выкарыстаньня апазыцыйнымі сіламі

³ Отдельные мухи на политической кухне // БДГ. 2001. 30 октября.

фінансавых сродкаў, што ішлі на яе падтрымку з-за мяжы, пачаўся адразу пасля заканчэння перадвыбарнай кампаніі і меў усе рысы "хатняй нарыхтоўкі", якая прытрымлівалася акурат для нанясення апошняга ўдару па апазыцыі, што цярпела няўдачу. Ужо 10 верасня у амэрыканскай газэце "The Christian Science Monitor" зьявілася публікацыя, у якой былі высунуты першыя абвінавачанні ў адрас беларускай апазыцыі ў раскраданні грошай, што выдаткоўваліся міжнароднымі арганізацыямі на падтрымку дэмакратыі ў Беларусі і ў прыватнасці на прэзідэнцкую кампанію 2001 году⁴. Абвінавачанні прагучалі з вуснаў журналіста Аляксандра Фядуты, які выказаў меркаваньне, што прыкладна трэцяя частка з тых грошай, што выдаткавалі замежныя грантадаўцы на падтрымку дэмакратыі ў Беларусі, выкарыстоўваліся "нямэтавым спосабам". Паводле ягоных словаў, гэта ўжо ператварылася ў своеасаблівы бізнэс, у які былі ўключаныя і некаторыя грантадаўцы, што атрымлівалі "таксу" з тых сродкаў.

Канфлікт хутка трапіў на старонкі беларускай прэсы, прычым дзяржаўныя газеты старанна перадрукоўвалі публікацыі зь незалежных мэдыяў і тым самым даносілі ўнутраныя скандалы апазыцыі да шырокай аўдыторыі. Асаблівую актыўнасць праяўляў неспадзявана ўзніклы ў сеціве сайт www.kompromatby.net (які потым гэтаксама нечакана зьнік). Наступная сэр'я абвінавачаньняў кранула сетку незалежнага назіраньня на прэзідэнцкіх выбарах і вылілася ў скандальны сыход з праваабарончай арганізацыі "Вясна 96" аднаго зь яе кіраўнікоў Барыса Гюнтэра. У інтэрвію "Белорусской газете" Гюнтэр абвінаваціў кіраўніка "Вясны 96" Алеся Бяляцкага ў тым, што грошы, якія выдаткаваліся на назіраньне, пайшлі на зарплату сябрам яго сям'і і сваякам палітычных паплечнікаў, а таксама на куплю маёмасьці (сам Бяляцкі адкінуў гэтыя абвінавачанні). Фармальнай падставай для скандалу паслужыла тое, што сам Гюнтэр ня быў уключаны Бяляцкім у заяўку на атрыманьне гранту. Гюнтэр таксама абвінаваціў Бяляцкага ў тым, што

⁴ Scott Peterson, US spends millions to bolster Belarus opposition // *Christian Science Monitor*, 10 September 2001.

ён праз свае сувязі з грантадаўцамі нэўтралізаваў дзейнасьць больш вялікай структуры "Незалежнае назіраньне", якую ўзначальваў Мечыслаў Грыб ды Ўладзімер Гудзееў (нагадаем, што 2000 назіральнікаў "Вясны" былі адхіленыя Цэнтравыбаркамам ад назіраньня, і незалежнае назіраньне ня здолела падаць пераканаўчых фактаў фальсыфікацыяў на выбарах)⁵.

Арганізацыі і асобы, што наўпрост былі абвінавачаны ў "грантавай карупцыі", адразу ж выступілі з заявамі, у якіх абвінавацілі Фядуту ў паклёпе і супрацы зь беларускімі спэцслужбамі. Так Зьміцер Бандарэнка, адзін зь лідэраў Харты'97, камэнтуючы выступ Фядуты, заявіў: "гэты чалавек дзейнічае вельмі нахабна. Ён разумее, што судзіцца зь ім у лукашэнкаўскім судзе мы ня будзем. Мне здаецца, што ён выконвае чыноўцы замову, робячы заходы да таго, каб вярнуцца ў структуры ўлады. Па сутнасці, гэты чалавек заўжды быў нягоднікам"⁶. Як доказ, прыводзіліся лічбы, якія сьведчылі аб тым, што асноўная частка замежнай дапамогі Беларусі ішла на фінансаваньне чарнобыльскіх і адукацыйных праграм (адзначым, аднак, што сума ў адзін мільён даляраў, якая, як сьцьвярджалася, рэальна даходзіла да беларускага няўрадавага сэктару, была значна заніжаная: так, напрыклад, амэрыканскія дабрадзейныя фонды прынцыпова не фінансуюць дзяржаўных арганізацыяў). Рабілася выснова, што "грантавы скандал" — гэта толькі частка шырэйшай апэрацыі беларускіх уладаў па зачыстцы палітычнага поля пасля прэзідэнцкіх выбараў.

Фядута пазьней мусіў удакладніць, што яго абвінавачанні тычацца не ўсяго недзяржаўнага сэктару і апазыцыі, а толькі "... двух гэтак званых кіраўнікоў Харты'97, аднаго з кіраўнікоў АГП і трох колішніх і сёньняшніх кіраўнікоў БНФ"⁷, адзначыўшы, што яго атака мела на мэце прымусіць сысьці тых людзей, якія неслі адказнасьць за правалы беларускай апазыцыі цягам сямёх гадоў, — некалькіх

⁵ Оппозиция должна очиститься от дерьма. // Белорусская газета. 2001. 12 ноября.

⁶ Федута выполняет чей-то заказ // Белорусская газета. 2001. 22 октября.

⁷ Кровожадный Федута // Белорусская деловая газета. 2001. 25 октября.

кіраўнікоў беларускай апазыцыі пэрыяду 1999-2001 гадоў (г.зв. "новая хваля"). Яны і вызначалі стратэгію апазыцыі ў перадвыбарны пэрыяд (нагадаем: яе асноўнымі элементамі былі перамоўны працэс 1999-2000 гадоў, сэзон вулічных акцыяў, "байкот'2000" і стварэньне шырокай грамадзянскай кааліцыі, узначаленай былой намэнклятурай). "Я ведаю, што двое з маіх абвінаваўцаў ужо былі праінфармаваныя, што празь іх структуры фінансаваньне дэмакратыі ажыццяўляцца ня будзе. Значыць, на адну траціну мая задача выкананая"⁸.

Асобную пазыцыю ў грантавым скандале заняла БСДП (НГ) Мікалая Статкевіча, якая, хоць і асудзіла Фядуту, але, каб зьняць усе падазрэньні, запатрабавала стварэньня адмысловай міжпартыйнай камісіі для расьсьледаваньня выкарыстаньня грантавых сродкаў падчас перадвыбарнай кампаніі. Аднак калі Фядута ўдакладніў зьліс тых, каго ён падазрае ў карупцыі, Статкевіч зьняў свае патрабаваньні, фактычна задаволіўшыся тым, што абвінавачваюцца яго канкурэнты.

Грантавы скандал лягчэй за ўсё сьпісаць на правакацыі беларускіх уладаў. Але, каб зразумець, чаму абвінавачваньні трапілі на спрыяльную глебу, адгукнуліся шэрагам міні-скандалаў і атрымалі доўгі працяг у незалежных сродках масавай інфармацыі, варта прыгадаць шэраг акалічнасьцяў, што вызначалі спэцыфіку супрацоўніцтва паміж беларускім няўрадавым сэктарам і *democracy assistance community*. Па-першае, і беларускае заканадаўства, і заканадаўства большасьці краін-донараў забараняюць беспасярэдняе фінансаваньне палітычных партыяў. З гэтай прычыны асноўнымі атрымальнікамі донарскай дапамогі маглі быць няўрадавыя арганізацыі, якія фармальна не ёсьць суб'ектам палітычнага працэсу. Аднак апазыцыйная палітычная і грамадзянская супольнасьць у Беларусі шчыльна ўзаемазвязаная і перакрываюцца: вялікая колькасьць сяброў палітычных партыяў зьяўляецца адначасова і сябрамі няўрадавых арганізацыяў (як правіла, некалькіх), прычым партыйныя лідэры часьцінкам сумяшчаюць свае палітычныя ролі

⁸ Тамсама.

зь лідэрскімі пазыцыямі ўва няўрадавых арганізацыях. З гэтай прычыны дзейнасьць трэцяга сэктару непазьбежна палітызавалася, а ён сам ператвараўся ў своеасаблівую сыстэму жыцьцезабесьпячэньня для палітычнай апазыцыі. Па-другое, донарская дапамога такога кшталту як мінімум падпадае пад падаткаабкладаньне па вельмі высокіх стаўках (з гэтай нагоды некалькі гадоў таму ў адрас асобных агенцыяў, такіх, як "USAID", гучалі абвінавачваньні ў падтрымцы лукашэнкаўскага рэжыму), як максымум — ператвараецца ў нагоду для палітычнага перасьледу і рэпрэсіяў. Таму фінансаваньне няўрадавага сэктару (больш дакладней — перадаваньне фінансавых сродкаў рэцыпіентам) шырока вялося праз "шэрыя" каналы, што аўтаматычна стварала падставы для абвінавачваньняў грантаатрымальнікаў у прысваеньні сродкаў, бо ў такіх акалічнасьцях, нават спрастоўваючы абвінавачваньні, яны "свьяціліся" перад уладамі"? Па-трэцяе, нападпольны характар дзейнасьці трэцяга сэктару стварыў пэўную сыстэму гіерархіі, якая канцэнтравалася вакол г.зв. "рэсурсных цэнтраў", што фактычна кантралявалі яго працу ў рэгіёнах праз забесьпячэньне (ці блякаваньне) доступу да грантадаўцаў. Натуральна, зьяўляліся "пакрыўджаныя" ўсрэдзіне сэктару і правакаваліся ўнутраныя канфлікты, якія лёгка было перавесці ў статус вонкавых. Больш за тое, рэсурсныя цэнтры паступова пабудавалі "шэрую" структуру лідэрства і ў самой палітычнай апазыцыі (нагадаем, што адзін з найбольш уплывовых суб'ектаў апазыцыйнага поля, група "Харты'97", наагул ня мае фармальнай структуры, што не перашкаджае нікім неабранай групе яе лідэраў выступаць ад імя 113 тысячаў падпісантаў дакумэнта). Гэта, дарэчы, яскрава праявілася падчас перадвыбарнай кампаніі 2001 году, калі на фоне пасіўнасьці "вонкавага" апазыцыйнага кіраўніцтва (нагадаем, што палітычныя партыі ня толькі свечасова ня вызначыліся з адзіным кандыдатам, але й, за выняткам ПКБ, ня вылучылі нікога з сваіх шэрагаў). А гэта рабіла іх аб'ектам для атакі ўжо ўнутры палітычнай апазыцыйнай супольнасьці. Па-чацьвертае, значная частка ўсёй дапамогі выдаткоўвалася Злучанымі Штатамі Амэрыкі, якія мелі ўласную канцэпцыю ўзаемадзеяньня зь Беларусьсю (г.зв. палітыка "выбарных кантактаў"), якая адрозь-

нівалася ад стратэгіі іншых гульцоў (напрыклад АБСЭ ці Эўразьвязу). Асабліва шчыльныя кантакты склаліся паміж грантадаўцамі і той часткай беларускай апазыцыі, што будавала сваю палітычную дзейнасьць паралельна са стратэгіяй "выбарачных кантактаў". Гэта зьніжала статус і магчымасьці той часткі апазыцыі, што не падзяляла гэтых перакананьняў, і "грантавыя скандалы" маглі быць скарыстаныя ёю для дыскрэдытацыі канкурэнтаў у разьмеркаваньні фінансавых плыняў.

Такім чынам, паколькі замежная дапамога стала асноўным сродкам забесьпячэньня дзейнасьці беларускай апазыцыі, склалася сытуацыя, пры якой, з аднаго боку, разьмеркаваньне ўплыву ў яе стане залежала акурат ад доступу да грантадаўцаў, а зь іншага — акурат здольнасьць апазыцыйнага лідэра да прыцягненьня замежных сродкаў для сваёй арганізацыі сталася асноўным чыннікам, што забяспечваў яго ўплыў і кантроль над сваімі структурамі (пра гэта, дарэчы, сьведчылі і праблемы ў штабе адзінага кандыдата падчас прэзыдэнцкіх выбараў, калі перабоі зь фінансамі справакавалі міні-страйк у шэрагах актывістаў кампаніі). У гэтых умовах барацьба за лідэрства ў апазыцыі вызначалася акурат барацьбой за фінансавыя плыні, гэтаксама як і вызначэньне стратэгічных кірункаў дзейнасьці. І таму "грантавы скандал" быў помстай з боку тых асобаў у апазыцыйным сэктары, што былі ў свой час адхіленыя ад кіраўніцтва і ўплыву якраз праз грантавыя мэханізмы (напрыклад, падчас і пасля парлямэнцкіх выбараў 2000 году рабіліся захады пазбавіць замежнага фінансаваньня тыя арганізацыі і асобаў, якія за імі стаялі, што адмовіліся ад байкоту). Дарэчы, і інфармацыйнае падтрыманьне скандалу вялося перадусім тымі незалежнымі мэдыямі (напрыклад, БДГ), якія не зусім прыхільна ставіліся да ініцыятывы байкоту. Выразна праявілася і тое, што асноўнымі фігурантамі скандалу сталі апазыцыйныя лідэры, якія былі набліжаны да амэрыканскіх грантадаўцаў, тымчасам як беспасярэдне ці ўскосна іх абвінавачвалі тыя, хто быў бліжэй да расійскіх ці эўрапейскіх спонсараў.

Грантавы скандал быў скарыстаны як сродак пазыцыянаваньня асобных апазыцыйных палітычных сілаў супраць сваіх жа канку-

рэнтаў. Ён выкрыў тыя супярэчнасьці ў стане беларускай апазыцыі, што існавалі на працягу некалькіх гадоў і якія толькі на некаторы час замаскавала стварэньне "шырокай грамадзянскай кааліцыі". Апазыцыйныя сілы самаўхіліся ад абмеркаваньня надзвычай балючых і актуальных для іх пытаньняў: што зьявілася прычынай няўдачы на прэзыдэнцкіх выбарах, апрача парушэньняў і фальсыфікацыяў уладаў; якой павінна быць доўгатэрміновая стратэгія апазыцыйных сілаў, у тым ліку і ў дачыненні да наступных выбарчых кампаній; якім чынам можа быць павышана эфэктыўнасьць замежнай дапамогі? Адказу на гэтыя пытаньні не прагучала. У выніку, вызначэньне ўласнай стратэгіі стала невырашальнай праблемай і для саміх грантадаўцаў, што прывяло да рэзкага зьмяншэньня дапамогі ўсяму няўрадаваму сэктару і паставіла пад пагрозу існаваньне яго інфраструктуру.

Распад Каардынацыйнай рады апазыцыйных палітычных партыяў

Наступным чыннікам, які паглыбіў крызыс у апазыцыйным лягеры, стаў распад цягам 2002 году Каардынацыйнай рады апазыцыйных палітычных партыяў — апошняй дэмакратычнай кааліцыі, што хоць у нейкай ступені аб'ядноўвала апазыцыйныя сілы і стварала гіпатэтычную магчымасьць каардынацыі іх дзейнасьці.

Да 2002 году ў апазыцыйным лягеры існавала некалькі кааліцый, якія адрозьніваліся складам і мэтамі. Першай такой структурай была Каардынацыйная рада дэмакратычных сілаў (КРДС), што была створаная напачатку 1999 году згодна з пастановай Кангрэсу дэмакратычных сілаў і выконвала ролю каардынацыйнага цэнтру палітычнай дзейнасьці дэмакратычнай апазыцыі. Каардынацыйная рада апазыцыйных палітычных партыяў (КРАПП) была створаная ў тым самым годзе пад патранажам АБСЭ і хутчэй выконвала ролю дыскусійнага форуму для выпрацоўкі пазыцыі палітычных партыяў у шэрагу пытаньняў, дзе яны мелі супольны інтарэс (на-

прыклад, па зьмяненні выбарчага заканадаўства). Апрача дэмакратычных апазыцыйных партыяў, КРАПП уключала таксама Лібэральна-дэмакратычную партыю С. Гайдукевіча і Партыю камуністаў Беларускаю С. Калякіна, што падкрэсьлівала яе "форумны" фармат. Адсутнасць адзінства праграмных мэтаў сярод партыяў-удзельнікаў КРАПП, багаж старых канфліктаў і сумнеўная апазыцыйнасць некаторых яго ўдзельнікаў (перш за ўсё ЛДП) рабіла дзейнасць гэтай арганізацыі малаэфектыўнай.

Аднак неспадзявана склаліся ўмовы, у якіх КРАПП была адзіным палітычным цэнтрам, у межах якога можна было супрацоўнічаць з рознымі апазыцыйнымі сіламі. Такому становішчу паспрыяў перш за ўсё распад КРДС, які пачаўся "па сьлядох" кампаніі "Выбары-байкот'2000", калі зь яе шэрагаў была выключаная БСДП (НГ) Мікалая Статкевіча за адмову ад тактыкі байкоту і спробу расколу ў апазыцыйным лягеры. Цэнтрабежныя тэндэнцыі ў КРДС на гэтым ня скончыліся. Пасьля сыходу БСДП (разам з БНФ і АГП — адной з трох найбуйнейшых апазыцыйных партыяў у краіне) у Радзе пачалі дамінаваць партыі правага і правацэнтрысцкага кірунку (БНФ і АГП), што выклікала незадаволенасць прадстаўнікоў драбнейшых партыяў левага крыла, такіх, як партыя "Надзея", БСДГ С. Шушкевіча і Партыя працы. На працягу вясны-лета 2001 году гэтыя партыі сышлі з КРДС. (Дарэчы, выхад партыі "Надзея" быў шмат у чым абумоўлены тым, што яе тагачасны лідэр Валянціна Палевікова кіравала перадвыбарным штабам Уладзімера Ганчарыка, тымчасам як бальшыня суб'ектаў КРДС падтрымлівалі ў прэзідэнцкай гонцы Сямёна Домаша.) Імкненьне партыяў да кааліцыйнага аб'яднання адыграла пэўную ролю як чыннік у канкурэнцыі за вылучэньне адзінага кандыдата на прэзідэнцкіх выбарах ад апазыцыі, але яно спрацавала хутчэй на яе раскол. Так у ліпені 2001 году шэраг левых партыяў (БСДП, Партыя працы і ПКБ) заявілі аб стварэньні новай кааліцыі "За сацыяльныя перамены", у выніку чаго КРДС дэ-факта ператваралася ў аб'яднаньне правых партыяў, якое ўжо не магло выступаць ад усёй апазыцыі (так ці інакш гэтыя два аб'яднанні падтрымлівалі, адпаведна, Ганчарыка і Домаша).

Акрамя таго, трэцім дэмакратычным аб'яднаньнем, якое мела патэнцыял ахапіць усе палітычныя плыні ў апазыцыйным лягеры, можна ўмоўна прызнаць "шырокую грамадзянскую кааліцыю", што стварылася падчас прэзідэнцкай кампаніі. Аднак нягледзячы на заявы, што кааліцыя працягне сваю дзейнасць і пасьля прэзідэнцкіх выбараў, яе існаваньне спынілася пасьля некалькіх пасьлявыбарных паседжаньняў штабу адзінага кандыдата. Перадвыбарнае аб'яднаньне было шмат у чым штучным альянсам, створаным пераважна пад ціскам зvonку, якое, як тыповая сытуацыйная кааліцыя, распалася адразу ж пасьля выбараў.

Фактычна той жа лёс напаткаў і КРАПП як структуру, створаную пераважна пад вонкавым патранажам. Ува ўмовах, калі цікавасьць міжнародных гульцоў да апазыцыйных структураў зьнізілася, аб'яднаньне пачало цікавіць саміх удзельнікаў у першую чаргу як сродак аднаўленьня замежных кантактаў. Ужо ў студзені 2002 году паміж партыямі пачалася барацьба за тое, якая з кааліцыяў — КРАПП ці КРДС — мусіць прадстаўляць апазыцыю на міжнародных форумах. Як і можна было чакаць, у падтрымку КРДС выступілі суб'екты, якія падкрэсьлівалі магчымасьць больш жорсткай каардынацыі ў яе рамках, у той час як КРАПП баранілі прадстаўнікі ЛДП. Аднак паколькі КРДС страціла сваю прадстаўнічасць, ролю "сувязнога" паміж апазыцыйнымі сіламі і эўраструктурамі пачала выконваць акурат КРАПП. У гэтых умовах пачалася барацьба за кантроль над прадстаўніцтвам у арганізацыі, якая трансфармавалася ў канкурэнцыю за доступ да замежных кантактаў і нават за іх манапалізацыю ўва ўмовах, калі падтрымка беларускай апазыцыі ў заходнім кірунку рабілася ўсё больш праблематычнай. Партыі-ўдзельнікі КРАПП пачалі выкарыстоўваць міжнародныя форумы (на якія запрашаліся іх прадстаўнікі) дзеля падвышэньня ўласнага статусу, што вылілася ўва ўнутранае высвятленьне адносінаў. Так, напрыклад, удзел у 11-й сэсіі ПАСЭ ў Бэрліне ў ліпені 2002 году скончыўся скандалам, калі старшыня АГП А. Лебедзька заявіў, што ён зьяўляецца лідэрам КРАПП і прадстаўніком усёй беларускай апазыцыі. Скандал актыўна разьдзімала кіраўніцтва ЛДП, якое абвінавачвала лідэра АГП у спробе манапалізаваць кантакты з ПАСЭ

і абмежаваць іх для іншых партыяў. Супярэчнасьці ўнутры КРАПП з нагоды прадстаўніцтва на міжнародных форумах узьніклі яшчэ некалькі разоў летам-восеньню 2002 году.

Спроба выкарыстаць КРАПП для падрыхтоўкі апазыцыйнай кааліцыі для ўдзелу ў мясцовых выбарах засталася безвыніковай. У ліпені 2002 году група экспэртаў па заканадаўстве КРАПП падрыхтавала "Мэмарандум аб прынцыпах узаемаадносінаў і каардынацыі дзеяньняў палітычных партыяў у пэрыяд падрыхтоўкі і правядзеньня выбараў у мясцовыя рады". Дакумэнт прадугледжваў, што яго падпісантамі будуць кіраўнічыя органы мясцовых партыйных арганізацыяў, і абумоўліваў, што ўдзельнікі кааліцыі маюць права самастойна вызначаць мэханізм вылучэньня адзіных кандыдатаў у кожнай канкрэтнай акрузе, і толькі ў выпадку, калі няма адзінства, мясцовыя арганізацыі могуць зьвяртацца ў цэнтральныя органы па дапамозе. Удзельнікі пагадненьня самастойна вырашалі пытаньні аб супрацоўніцтве зь незалежнымі кандыдатамі, аб блякаваньні ў выпадку другога туру выбараў і аб стварэньні сыстэмы назіраньня. Калі адзінства ўсё ж не было дасягнута, дэмакратычныя партыі павінны былі трымацца цывілізаваных прынцыпаў паводзінаў, устрымлівацца ад узаемнай крытыкі і аднавіць кансультацыі адразу ж па першым туры⁹. Гэты дакумэнт, аднак, не знайшоў падтрымкі ў кіраўніцтве бальшыні партыяў, якія імкнуліся да цэнтралізацыі вырашэньня пытаньняў аб кааліцыйным будаваньні. Незадоўга да гэтага заклікі да аб'яднаньня апазыцыі для ўдзелу ў перадвыбарнай кампаніі набылі выгляд палітычнай PR-кампаніі, пры дапамозе якой асобныя партыі імкнуліся супрацьпаставіць сябе апанэнтам. Так, у траўні 2002 году лідэр БСДП М. Статкевіч публічна крытыкаваў кіраўніцтва АГП і БНФ за нежаданьне аб'яднацца і, як было заяўлена, сабатаж падрыхтоўкі да выбараў (перад гэтым ён прапанаваў гэтым партыям стварыць перадвыбарны блёк на базе КРАПП). Статкевіч заклікаў нізавыя структуры апазыцыйных партыяў самастойна вызначаць пытаньні аб'яднаньня¹⁰. Такія

⁹ Пойдут ли тесными рядами? // Белорусская деловая газета. 2002. 1 жніўня.

¹⁰ Вместо бойкота – сабатаж? // Белорусская деловая газета. 2002. 17 траўня.

заклікі, аднак, былі расцэненыя канкуруючымі партыямі як памкненьне да расколу. Напрыклад, пасля таго як на папярэдніх кааліцыйных перамовах паміж прадстаўнікамі менскіх арганізацыяў АГП і БСДП у чэрвені 2002 году з вуснаў кіраўнікоў раённых партыйных арганізацыяў прагучэла крытыка ў адрас партыйных лідэраў прадстаўнікам АГП быў забаронены ўдзел у такіх сустрэчах без кансультацыяў з сваім кіраўніцтвам. У рэшце рэшт, праблематычным зрабілася ўжо само існаваньне КРАПП, а ня толькі прыняцьце нейкіх рашэньняў у яго межах. Так, напрыклад, у жніўні-верасьні 2002 году паседжаньне рады зрывалася некалькі разоў пасля таго, як КНГ АБСЭ, на тэрыторыі якой яна дагэтуль зьбіралася, адмовіла ў памяшканьні ў сувязі з згарненьнем дзейнасьці самой місіі. Паседжаньні на тэрыторыі штаб-кватэраў асобных палітычных партыяў кожны раз байкатаваліся некалькімі суб'ектамі КРАПП. Пазьней працу КРАПП падрывалі ўнутраныя канфлікты ў шэрагах некаторых партыяў. Так, напрыклад, паўнамоцтвы новага лідэра партыі "Надзея" Валянціны Матусевіч, якая была абраная ў ліпені 2002 году замест Валянціны Палевіковай, ставіліся пад сумнеў прадстаўнікамі АГП і БНФ (Матусевіч у той час займала пасаду прэсавага сакратара новаабранага старшыні цяпер ужо пралукашэнкаўскай ФПБ Леаніда Козіка, што ставіла пад сумнеў апазыцыйнасьць гэтай партыі пры новым кіраўніцтве). Трэба зазначыць, што скандал вакол партыі "Надзея" ўзьнік дзякуючы імкненьню лідэраў найбуйнейшых партыяў да выкарыстаньня "карлікаў" у мэтах унутранай барацьбы. Так яшчэ з канца 2000 году "правымі" партыямі правакаваўся раскол у шэрагах БСДП (НГ) з мэтай аслабіць пазыцыі Статкевіча, што не прыняў тактыкі байкоту выбараў у т.зв. Палату Прадстаўнікоў. Альтэрнатыву Народнай Грамадзе мусіла скласьці новая Аб'яднаная сацыял-дэмакратычная партыя, у якую павінны былі ўвайсьці фракцыя Аляксея Караля, якая выйшла з БСДП, партыя "Надзея" і БСДГ Станіслава Шушкевіча. Адхіленьне ад пасады В. Палевіковай і адмову "Надзеі" самаліквідавацца на карысьць АСДП шмат хто расцаніў як контрагульню Статкевіча. У знак пратэсту лідэры "правых" пагражалі сысьці з КРАПП. У адказ

на гэта ў верасьні 2002 году БСДП (НГ), ПКБ і ЛДП агучылі ініцыятыву стварэньня новай Рады апазыцыйных сілаў.

Канчаткова КРАПП распалася ў сьнежні 2002 году, калі цягам двух тыдняў яе пакінулі ПКБ і Партыя БНФ. Першая матывавала сваё рашэньне тым, што праца КРАПП перастала насіць канструктыўны характар, другая канстатавала, што яна не дасягнула тых перадвыбарных мэтаў, якія на яе ўскладаліся. Распад КРАПП пакінуў у апазыцыйным лягеры некалькі "падкааліцый": КРДС (чыя дзейнасьць была амаль паралізаваная), Канфэдэрацыю "За сацыяльныя перамены" (БСДП, Партыя працы і ПКБ), а таксама зноў створаныя кааліцыі — Сацыял-дэмакратычны саюз (БСДП, ПП і "Надзея") ды Кааліцыю за незалежнасьць (БНФ разам з БСДГ і АСДП), якія, да таго ж, самі не адрозьніваліся ўнутраным арганізацыйным адзінствам ці выразнай палітычнай актыўнасьцю. Гэта вяло да таго, што ўдзел апазыцыі ў мясцовых выбарах мог рэальна матэрыялізавацца выключна ў партыйным, а не ў кааліцыйна-апазыцыйным фармаце.

Крызыс у партыйных структурах

Разбурэньне кааліцыйнага аб'яднаньня апазыцыі адбывалася паралельна з унутраным крызысам, які ў рознай ступені закрануў амаль усе вядучыя дэмакратычныя палітычныя партыі. Яго спрычыніла тая акалічнасьць, што супярэчнасьці, якія вызначалі агульны разлад у апазыцыйным стане (у першую чаргу — разыходжаньні на конт апазыцыйнай стратэгіі і тактыкі), вызначылі і лініі падзелаў ўнутры канкрэтных партыяў.

Адразу пасля прэзыдэнцкіх выбараў на мяжы расколу апынулася найстарэйшая апазыцыйная сіла краіны, партыя БНФ. Там выявіліся супярэчаньні паміж кіраўніцтвам партыі і прадстаўнікамі больш радыкальнай плыні — рухам "Малады Фронт", які падтрымліваў намесьнік старшыні БНФ Вячаслаў Сіўчык. Першапачатковай прычынай канфлікту стала пастанова Сойму БНФ аб скасаваньні трыццаціпрацэнтнай квоты для Маладога Фронту на зьезь-

дзе Партыі. Гэтая пастанова дала пачатак працэсу, які скончыўся выхадам МФ з БНФ.

Прычынай крытыкі "радыкальнай" часткі БНФ свайго кіраўніцтва стала нязгода з абраным ім кірункам на кааліцыйнае супрацоўніцтва з палітычнымі сіламі, чыя адданасьць справе незалежнасьці знаходзілася пад пытаньнем (такая занепакоенасьць была выкліканая пэрспэктывай выбараў у парламэнт саюзу Беларусі і Расіі, што актыўна абмяркоўвалася пры канцы 2001 году; аб магчымасьці ўдзелу ў выбарах заявілі некаторыя апазыцыйныя партыі). Таксама рэзка крытыкаваўся і сам старшыня БНФ Вінцук Вячорка, які быў абвінавачаны ў няздольнасьці да кіраўніцтва арганізацыяй і ў тым, што БНФ страціў уплыў на палітычныя працэсы, што адбываюцца ў Беларусі. Аднак фактычна прычынай крытыкі В. Вячоркі было тое, што частка БНФ была незадаволеная тым, што старшыня партыі і яго каманда, па іх меркаваньнях, маніпалявалі кантроль над арганізацыяй і прыняцьцем рашэньняў праз структуру "трэцяга сэктару" і што дзейнасьць арганізацыі была падпарадкаваная акурат інтарэсам гэтых структураў, а не мэтам ды ідэалёгіі фронту (так, Вячорка абвінавачваўся ў тым, што "здаў" Сямёна Домаша, якога падтрымлівала ў якасьці кандыдата ў прэзыдэнты бальшыня сяброў партыі). Альтэрнатыўная праграма дзеяньняў, прадстаўленая Сіўчыкам, прадугледжвала аднаўленьне ўзаемаадносін паміж дзьвюма часткамі расколатага БНФ, стварэньне "антысаюзнай" кааліцыі ў складзе БНФ, КХП-БНФ і БСДГ, уваходжаньне ў шырокую грамадзянскую кааліцыю пры ўмове, што астатнія яе суб'екты будуць выступаць за незалежнасьць, падтрымка грамадзянскіх ініцыятываў, што ня будуць пярэчыць канстытуцыі 1994 году, барацьба за выкананьне асноўных патрабаваньняў АБСЭ і вяртаньне да вулічных мэтадаў барацьбы з рэжымам. Вячорка парыраваў Сіўчыку, адзначыўшы, што такая тактыка прывядзе да маргіналізацыі БНФ, і выключыў магчымасьць сур'ёзных рэформаў унутры арганізацыі. Пры галасаваньні на зьезьдзе БНФ высветлілася, што колькасьць апанэнтаў кіраўніцтва дасягала прыкладна чвэрці дэлегатаў (за Вячорку аддалі 246 галасоў, за Сіўчыка — 81).

Супярэчнасьці ўнутры БНФ праявіліся зноў у верасьні 2002 году,

калі група рэгіянальных кіраўнікоў выступіла з адкрытым лістом, у якім выказваўся недавер кіраўніцтву партыі, якое абвінавачвала ся ў непадкантрольнасьці фінансавай дзейнасьці, непаслядоўнасьці ў адстойваньні інтарэсаў партыі і ў мэтанакіраваным "выцісканьні" з партыі апанэнтаў кіраўніцтва. Кіраўніцтва БНФ успрыняла гэтую крытыку як спробу расколу партыі, у чым зноў вінаваціла В. Сіўчыка. Яшчэ большае падазрэнне выклікала самастойная палітычная дзейнасьць В. Сіўчыка, яго кантакты з палітычнымі партыямі, плынямі і незалежнымі палітыкамі, далёкімі ад БНФ, што ўспрымалася як ягоная спроба арганізацыі "грэцкай сілы" ў беларускай палітыцы. У выніку ў лютым 2003 году Сіўчык быў выключаны з партыі БНФ, а крыху пазьней аформіўся "развод" партыі з Маладым Фронтам.

Раскол у БСДП (НГ) юрыдычна аформіўся на зьездзе партыі ў сьнежні 2001 году, калі зь яе выйшла фракцыя пад кіраўніцтвам намесьніка старшыні партыі Аляксея Караля. Фракцыя "За адзінства" аформілася за год да таго, калі Кароль адмовіўся падтрымаць рашэньне старшыні М. Статкевіча адмовіцца ад байкатаваньня выбараў у т.зв. Палату Прадстаўнікоў (Статкевіч пазьней абвінавачваў Караля ў тым, што яго фракцыйная дзейнасьць была інспіраваная правымі партыямі як помста за адмову ад тактыкі байкоту). Па выхадзе з БСДП (НГ) прыхільнікі Караля заявілі пра гатоўнасьць стварыць новую сацыял-дэмакратычную партыю, а таксама пра маючае адбыцца злучэньне з БСДГ С. Шушкевіча і партыяй "Надзея" В. Палевіковай у новую арганізацыю — Аб'яднаную сацыял-дэмакратычную партыю, што мелася стаць лідэрам на "левым" фланзе беларускай палітыкі.

Аднак стварэньне АСДП засталася нерэалізаваным праектам. Спачатку фракцыя Караля двойчы ня здолела зарэгістраваць уласную партыю (для чаго, згодна зь беларускім законодаўствам, трэба было сабраць адну тысячу подпісаў заснавальнікаў новай партыі). Найбольшай перашкодай, аднак, стаў раскол у жаночай партыі "Надзея", адной з "карлікавых" партый на беларускай палітычнай сцэне, якую вылучалася адной акалічнасьцяй — наяўнасьць прывабнага палітычнага "брэнду" рабіла "Надзею" цягам доўгага часу адзінай партыяй, рэйтынг якой стабільна перавышаў сацыя-

лягічную пахібку пры апытаньнях публічнай апініі. Таму іншыя, больш моцныя палітычныя сілы, імкнуліся трымаць "Надзею" ў якасьці хаўрусьніка. Кіраўнік партыі Валянціна Палевікова была шчыльна звязаная з кіраўніцтвам правых партыяў у рамках КРДС. Брэнд "Надзея" стаў разьменнай манетай у супрацьстаяньні "буйных" апазыцыйных партыяў, а менавіта — БНФ і АГП з аднаго боку, і БСДП (НГ) — зь іншага. У жніўні 2002 году група сябровак партыі "Надзея" выступілі супраць аб'яднаньня ў АСДП, выказаўшы меркаваньне, што гэты крок вызначаецца выключна палітычнымі амбіцыямі Палевіковай і прывядзе да зьнікненьня ўплыву жаночага руху на палітычнай сцэне на карысьць буйных партыяў. Гэтая група правяла 17 жніўня пазачарговы зьезд "Надзеі", на якім Палевікова была адхіленая ад кіраўніцтва партыяй і замененая В. Матусевіч. У адказ група прыхільніц Палевіковай правялі праз тыдзень свой зьезд, на якім вынікі папярэдняга збору былі прызнаныя неправамоцнымі, было прынятае рашэньне аб ліквідацыі партыі і ўступленьні ў АСДП. "Раскол" у "Надзеі" быў справакаваны, на думку В. Палевіковай, партыяй Статкевіча, якая імкнулася не дапусьціць стварэньня канкуруючай арганізацыі на сацыял-дэмакратычным полі і такім чынам "адпомсьціць" правым партыям, што ў свой час нібыта падштурхоўвалі да расколу ў БСДП (НГ) (Палевікова закідала Статкевічу, што менавіта ён ў ліпені 2002 году ў Горадні падбухторыў былых актывістаў штабу Ганчарыка арганізаваць пікеты, на якіх гучала патрабаваньне разьлічыцца за зробленую працу). Дыспут паміж дзьвюма групоўкамі вырашыла Міністэрства юстыцыі, які пацьвердзіла паўнамоцтвы "Надзеі" В. Матусевіч.

Неўзабаве ў АСДП адмовілася ўвайсьці і БСДГ С. Шушкевіча. У ліпені 2002 году гэтая партыя выступіла з заявай, што БСДГ, як партыя, афіцыйна зарэгістраваная Міністам, можа аб'яднацца зь дзьвюма непрызнанымі "паўпартыямі" толькі на ўмовах іх уступленьня ў Грамаду. Шушкевіч адзначыў, што аб'яднаньне ў новую структуру пагражала б ягонай зьнішчэньнем партыі. З БСДГ у АСДП адышла толькі невялікая група на чале з А. Трусамым, сябры якой, да таго ж, захавалі сяброўства ў партыі Шушкевіча, чый статут

гэта дазваляе. Такім чынам, "аб'яднаньне" сацыял-дэмакратаў прывяло да драбленьня іх і бяз гэтага фрагмэнтаванаых структураў.

Урэшце, "раскольніцкія" тэндэнцыі можна было назіраць і ў Аб'яднанай грамадзянскай партыі. Гэтая структура традыцыйна вырозьнівалася сярод апазыцыйных сілаў бадай што найменшым узроўнем унутранай дысцыпліны (нягледзячы на забарону, некаторыя яе сябры ёсьць дэпутатамі т.зв. Палаты Прадстаўнікоў, да таго ж падчас прэзыдэнцкай кампаніі 2001 году некаторыя яе функцыянеры абвінавачваліся ў падтрымцы Наталі Машэравай, якая па поглядах бліжэйшая да Лукашэнкі, чым да апазыцыі). Першым буйным скандалам стала выключэньне ў жніўні 2002 году з партыі кіраўніка Фрунзэнскай раённай арганізацыі Людмілы Бажок, якая надзвычай рэзка выказвалася пра кіраўніцтва АГП (за сабатаж аб'яднаўчых працэсаў у апазыцыі) і фактычна гуляла на баку галоўнага вонкавага крытыка палітыкі АГП — Міколы Статкевіча (дарэчы, пасья выключэньня Бажок далучылася да БСДП (НГ)). Яна была абвінавачана ў падробцы партыйных дакумэнтаў з мэтай іх перапродажу за грошы недобрасумленным беларускім грамадзянам, якія ўсімі праўдамі й няпраўдамі імкнуцца атрымаць палітычны прытулак на Захадзе. Тады ж яна выступіла ў сродках масавай інфармацыі, заявіўшы, што рабіла гэта са згоды і ведама кіраўнікоў АГП (інтэрвію было перадрукаванае "Советской Белоруссией"). У кастрычніку 2002 году з АГП публічна сышлі кіраўнікі пяці раённых арганізацыяў у Менску, якія заявілі, што дзейнасьць партыі пасья зьмены кіраўніцтва ў 2000 году займела "авантурны радыкальны характар" (тут вядзецца пра збліжэньне з БНФ і ўдзел у кампаніі "Байкот' 2000"), а таксама выказалі нязгоду з гатоўнасьцю кіраўніцтва АГП падтрымаць інтэграцыю з Расіяй. Аднак партыя здолела мінімізаваць адмоўны эфэкт ад дэмаршу рэгіянальных лідэраў пасья таго, як гэтыя захады былі асуджаныя яе ганаровым кіраўніком Станіславам Багданкевічам (які ў свой час таксама рэзка крытыкаваў новых кіраўнікоў АГП за падтрымку байкоту парлямэнцкіх выбараў і падтрымліваў сяброў партыі, якія на суперак рашэньню кіраўніцтва прынялі ўдзел у выбарах).

Такім чынам, зыход з АГП асобных сяброў і кіраўнікоў сярэд-

няга зьявля не прывёў да расколу, але актыўнае асьвятленьне ў сродках масавай інфармацыі ўнутраных скандалаў у партыі наўрад ці дадало ёй дадатнага іміджу.

У Эўропу — праз Камчатку ці Варшаўскі мост?

Наступным паказьнікам крызісных тэндэнцыяў у апазыцыйным лягэры стала разыходжаньне па фундамэнтальных вартасных пытаньнях, чаму, як гэта ні парадаксальна, спрыяў крызіс ідэалёгіі самога рэжыму. Крытычныя выказваньні прэзыдэнта Расіі Ўладзімера Пуціна, у якіх ён абвінаваціў свайго беларускага калегу ў сабатажы інтэграцыі і маніпуляцыі ёй у сваіх палітычных мэтах, безумоўна, стварылі праблемы для Лукашэнкі і паставілі пад пагрозю адзін з наймацнейшых сродкаў, з дапамогай якога ён на працягу амаль дзесяцігодзьдзя легітымізаваў свае прэтэнзіі на абсалютную ўладу на ўнутраным і расійскім палітычных рынках. Разбурэньне іміджу Лукашэнкі як галоўнага інтэгратора і тарпэдаваньне на некаторы час канфэдэрацыйнага праекту разьвеяла ілюзіі беларускага грамадства наконт таго, што саюз з усходняй суседкай зможа вырашыць усе праблемы краіны. Лукашэнка пачаў адстойваць дзяржаўны сувэрэнітэт, што паспрыяла нарошчваньню "незалежніцкага" палітычнага поля. Баронячыся ад Пуціна, беларускі прэзыдэнт мусіў гуляць на ідэалёгічным полі апазыцыі.

Супярэчнасьці паміж двума лідэрамі, што праявіліся ўлетку 2002 году, падштурхнулі частку апазыцыйных сілаў краіны да палітычнай гульні з пуцінскім атачэньнем, відавочна, у надзеі на тое, што пасья канфлікту актывізуецца і расійская прысутнасьць на ўнутраным палітычным рынку Беларусі, што дасьць новыя фінансавыя рэсурсы для "прарасійскай" дэмакратычнай апазыцыі. Яны дабіваліся кантактаў з пуцінскай адміністрацыяй, адной зь перадумоваў якіх была згода на поўнае ці частковае абмежаваньне дзяржаўнага сувэрэнітэту і незалежнасьці Беларусі. Выявілася і яшчэ

адна неспрыяльная для апазыцыйных сілаў рэчаіснасьць. Уся іх палітычная дзейнасьць і ідэалёгія так ці інакш грунтавалася на празаходняй і праэўрапейскай арыентацыі, на карціне сьвету, што складаўся з дэмакратычнага Захаду (як партнэра ды спонсара) і імперскай Расіі (як асноўнай вонкавай пагрозы). Але здольнасьць расійскага прэзыдэнта да стварэньня сытуацыйных кааліцыяў ці то з Злучанымі Штатамі (падчас вайны зь міжнародным тэрарызмам), то зь вядучымі эўрапейскімі дзяржавамі (падчас вайны ў Іраку) сьведчыла пра тое, што дзеля часткі апазыцыйных сілаў Расія аказвалася "сябром свайго сябра". Гэта азначала, што антырасійская рыторыка ўжо не магла быць эфэктыўным інструмэнтам забесьпячэньня падтрымкі на замежных палітычных рынках. Як вынік, некаторыя апазыцыйныя сілы, якія дагэтуль выразна арыентаваліся на ЗША, пачалі шукаць падтрымкі ў Расіі. Дадамо, што расійскі фактар мог раскалоць апазыцыю яшчэ раней, калі б былі абвешчаныя выбары ў саюзны парлямэнт, але канфлікт Пуціна з Лукашэнкам паказаў, што такія выбары немагчымыя.

Адразу пасля першых заяваў Пуціна з ініцыятывай аб правядзеньні рэфэрэндуму аб інтэграцыі выступілі два былыя прэтэндэнты ў кандыдаты на пасаду прэзыдэнта Беларусі — Леанід Сініцын і Аляксандар Ярашук. Гэтую ініцыятыву можна было разглядаць выключна як авантурны акт палітыкаў, што ня мелі ўласнай палітычнай базы (заўважым, што ініцыятыва была "сырая", а пытаньні, прапанаваныя А. Ярашуком — напрыклад, "ці давяраеце вы прэзыдэнту А. Лукашэнку вызначэньне палітыкі інтэграцыі з Расійскай Фэдэрацыяй" — не вытрымлівалі крытыкі зь юрыдычнага пункту гледжаньня), але яна атрымала даволі шырокі інфармацыйны розгалас у незалежных сродках масавай інфармацыі. Так, у "Белорусской деловой газете" зьявіўся артыкул дырэктара Незалежнага інстытуту сацыяльна-эканамічных і палітычных дасьледаваньняў (НІСЭПД) прафэсара Алега Манаева, у якім ён сьцьвярджаў, што Лукашэнка ня здолее супрацьстаяць Пуціну, калі пярэйдзе на пазыцыі абароны незалежнасьці, з той нагоды, што "незалежніцкае" поле было зьнішчана ім жа самім дзеля забесьпячэньня ўласнай інтэграцыйнай палітыкі. Разыграць расійскую карту ў гульні суп-

раць Лукашэнка вырашыла АГП, адзіная сярод рэальна дзеючых на беларускім палітычным полі партыя, якая мае шчыльныя стасункі з расійскім Саюзам правых сілаў. АГП будавала сваё партнэрства з расійскімі правымі ледзь ня з моманту свайго заснаваньня, але актывізаваліся яно акурат пачынаючы з 2000 году, калі СПС заняў выразна прапуцінскія пазыцыі. Асновай узаемных дзеяньняў дзьвюх партыяў стала атака на Лукашэнку па двух пунктах: першае — парушэньні правоў чалавека ў Беларусі (так, СПС актыўна "раскручваў" тэму зьніклых беларускіх палітыкаў у расійскай інфармацыйнай прасторы), і другое — яго нежаданьне рэальна інтэгравацца з Расіяй з мэтай захаваць уладу. Ідэйнай асновай антылукашэнкаўскай дзейнасьці гэтых сілаў мусіў стаць дакумэнт "Правы погляд на расійска-беларускую інтэграцыю". Дзеве партыі заявілі аб сваёй прыхільнасьці да інтэграцыі Беларусі і Расіі, у першую чаргу, эканамічнай паводле мадэлі Эўразьвязу, і канстатавалі, што менавіта антыдэмакратычны рэжым Лукашэнка зьяўляецца галоўным тармазам расійска-беларускага аб'яднаньня. Гэты дакумэнт выразна пазыцыянаваў абедзьве сілы як прапуцінскую апазыцыю да беларускай дыктатуры, аб чым адкрыта заявіў лідэр СПС Барыс Нямцоў: "Насьмелюся сказаць, што падпісанае паміж АГП і СПС пагадненьне на 90 адсоткаў будзе падтрымана Крамлём. Думаю, гэтая канцэпцыя нашмат бліжэйшая да расійскіх уладаў, чым усё тое, што публічна выказваецца"¹¹.

Аднак, імкнучыся перайграць Лукашэнку з дапамогай Пуціна, АГП перайшла тую мяжу, за якой пачыналіся кампрамісы наконт галоўнай вартасьці і прынцыпа, які аб'ядноўваў беларускі апазыцыйны рух, — адстойваньне незалежнасьці Беларусі. Нагадаем, што кіраўніцтва СПС неаднаразова і на працягу некалькіх гадоў выказвала думку, што адзіным спосабам расійска-беларускай інтэграцыі можа быць уваходжаньне Беларусі ў склад Расіі. Да таго ж, калі такія меркаваньні выказваліся зноў у 2002 годзе, кіраўніцтва АГП не сьпяшалася іх спрастоўваць. Пра гэта сьведчыць, напрыклад, скандальная тэлефонная размова Б. Нямцова і А. Ля-

¹¹ Персона. // Народная Воля. 2002. 4 траўня.

бедзькі, чый транскрыпт зьявіўся на старонках афіцыйнай прэсы. (Нягледзячы на сумнеўнае паходжаньне плёўкі, я карыстаюся яе транскрыптам, бо адзін з суразмоўцаў — Б. Нямцоў — пацвердзіў факт размовы.)

"Нямцоў: Гэта значыць, вось другі варыянт Пуціна вельмі мяккі і захоўвае сувэрэнітэт.

Лябедзька: Так.

Нямцоў: Захоўвае як бы дзяржаўнасьць і гэтак далей з аднаго боку. Зь іншага боку, дае магчымасьць праз стандартную эўрапейскую працэдуру ратыфікаваць агульнасаюзнае рашэньне, што звязана з падаткамі, з тарыфамі, з мытнямі і гэтак далей. Мне здаецца, што гэты варыянт вельмі выгадны, і ён дазволіць нам моцна давіць на Луку, каб яго скінуць. Выбраць парлямэнт. Дарэчы, я ня ведаю, ці чытаў ты маё інтэрвію?

Лябедзька: Чытаў, канечне.

Нямцоў: На мой погляд, вам цяпер выгадна, каб расійцаў там было больш, чым беларусаў. Я яшчэ раз, зыходзячы абсалютна зь беларускіх меркаваньняў, гэта сказаў. Таму што, калі там будзе парытэт хоць які ... Я канечне разумею, што з пункту гледжаньня шапказакідальніцтва і крыкаў, мы роўныя. Канечне, 50 на 50, можа быць, для Лукі 100% лепш. Але для вас гэта катастрофа. Таму што 50 будзе ім прызначана, плюс нашыя штрэйкбрэхеры — камуністы і нацыяналісты. І ў яго будзе кантрольны пакет, так ня пойдзе. Мы ніводнага пытаньня ня вырашым. Іншая справа, што мы можам, напрыклад, гэты парлямэнт зрабіць на пераходны пэрыяд, на пяць гадоў ці на тры гады, ня ведаю.

Лябедзька: Так.

Нямцоў: І вызначыць яго статус прапарцыйна колькасьці жыхароў, эканоміцы краінаў і гэтак далей. Прычым гэта ня вам трэба выказваць, таму што гэта не прыгожа. Вас абвінавацяць у тым, што вы здаяце Беларусь. Гэта нам трэба казаць"¹².

¹² Беспокит приемная Немцова... // Советская Белоруссия. 2002. 4 сентября.

Цягам лета-восені 2002 году АГП апынулася ў стане ізаляцыі з боку іншых апазыцыйных плыняў, што не згаджаліся зь яе палітыкай кампрамісаў у пытаньні незалежнасьці. Такая пазыцыя вяла да разрыву з галоўным партнэрам партыі на беларускім апазыцыйным полі — партыі БНФ. Кіраўніцтва АГП было вымушана абараняцца, тлумачачы, што стратэгічны курс партыі на партнэрства з Пуціным не азначае тое, што партыя згаджаецца на страту незалежнасьці краіны, а толькі мае на ўвазе аб'яднаньне намаганьняў дзвюх краінаў для таго, каб інтэгравацца ў Эўропу, і ажыцьцяўляецца ў рамках лёзунгу "Разам з Расіяй — у Эўропу!". Так, А. Лябедзька тлумачыў: "Расійскі лідэр публічна фармулюе палітычную мэту: Расія — дэмакратычная краіна з рынкавай эканомікай, інтэграваная ў эўрапейскую палітычную і эканамічную прастору. Дазвольце, але гэта адпавядае нашым мэтам у дачыненні да Беларусі. Па-другое, гэта на 180 градусаў не супадае з канцэпцыяй і стратэгіяй Лукашэнкі"¹³. Зазначым, аднак, што ў "правым поглядзе" выказвалася падтрымка некаторым захадам, што спрыялі б інкарпарацыі Беларусі ў Расію (такім, як мытны саюз ці допуск расійскіх алігархаў да прыватызацыі беларускай маёмасьці). Нават пакідаючы пытаньне незалежнасьці па-за ўвагай, зазначым, што інтэграцыя з пуцінскай Расіяй у палітычным пляне вяла б да замены аднаго аўтарытарнага рэжыму іншым, хіба што нязначна больш рынкавым¹⁴. Відавочна, што маючы на ўвазе той стан, у якім рэальна знаходзіцца ўсходняя суседка Беларусі, інтэграцыя з Расіяй па прынцыпе Эўразьвязу і немагчымая.

Аднак ня менш неабгрунтаванай была і іншая крайнасьць — успрыняцьце Лукашэнкі як ратавальніка беларускай незалежнасьці і заклік яму падтрымкі, што агучвалася пэўнай часткай незалежнаскага лягеру¹⁵. Такая пазыцыя дала падставу для абвінавачаньня

¹³ Анатолий Лебедев, Вместе с Россией в Европу! // Народная Воля. 2002. 6 лістапада.

¹⁴ У індэксе эканамічнай свабоды амэрыканскага фонду "Heritage" Беларусь і Расія адрозніваюцца толькі на некалькі пунктаў.

¹⁵ Гл. газэту "Наша Ніва".

ўжо лібэралам і нацыянал-дэмакратаў у аўтарытарным нацыяналізьме. Заўважым, што фармулёўка альтэрнатываў — "Беларусь з Лукашэнкам ці дэмакратыя без Беларусі" — спрыяла частковаму выхаду беларускіх уладаў з ідэалёгічнага крызысу, бо яна прымушала выбіраць паміж найменшым і найбольшым злом, пакідаючы апанэнтаў рэжыму перад выбарам паміж непрымальнымі і да таго ж маларэальнымі альтэрнатывамі.

Але ўжо сустрэча Пуціна і Лукашэнкі ў лістападзе 2002 году, вынікам якой стала рашэньне працягваць працу над канстытуцыйным актам па старой (фактычна — лукашэнкаўскай) схеме, пацьвердзіла, што ўспрымаць і Пуціна як ратавальніка беларускай дэмакратыі, і Лукашэнку як гаранта беларускай незалежнасьці было як мінімум заўчасна. Іронія ў тым, што і тэндэнцыі грамадзкага разьвіцьця, якія акрэсьліліся пасля прэзыдэнцкіх выбараў, і супрацьстаяньне Лукашэнкі і Пуціна ў чэрвені-лістападзе 2002 году, і ўзьнікляя сьледам "сувэрэнізацыя" афіцыйнай рыторыкі беларускіх уладаў спрыялі таму, што апазыцыя магла палепшыць сваё становішча ў грамадзтве, проста захаваўшы кансэнсус вакол сваіх базавых вартасьцяў — незалежнасьці і дэмакратыі. Гэты кансэнсус, аднак, быў часова разбураны апартунізмам і палітычнай нізкавокасьцяй асобных удзельнікаў апазыцыйнага лягеру.

Высновы

За пэрыяд пасля прэзыдэнцкіх выбараў беларуская апазыцыя ня толькі не змагла пераадолець унутраныя крызісныя тэндэнцыі, што былі прычынай яе паразы, але і дазволіла ім разгарнуцца. 2002 год прайшоў пад знакам яе далейшай фрагмэнтацыі адразу па некалькіх лініях, да якіх можна аднесьці ідэалёгічныя разыходжаньні, канкурэнцыю асобных лідэраў, пытаньні стратэгіі і тактыкі, а таксама цывілізацыйна-геапалітычныя арыентацыі асобных плыняў у яе стане. Асабліва балючым чыннікам расколу стала тое, што пад уплывам кароткатэрміновай лёгкі палітычнага дзеяньня пачаў раз-

бурацца існы дагэтуль кансэнсус вакол вартасьцяў дзяржаўнага сувэрэнітэту і незалежнасьці.

Унутраная фрагмэнтацыя была шмат у чым спрычынена адчайнымі спробамі палітычных сілаў пераадолець крызіс ідэнтычнасьці, у якім амаль усе яны апынуліся пасля кампаніі 2001 г., здабыць уласнае аблічча, пазнавальнасьць і палітычную нішу. Аднак спробы задаволіць натуральную для суб'ектаў палітычнага працэсу патрэбу ў самаідэнтыфікацыі ажыццяўляліся за кошт адмовы ад ідэі адзінай дэмакратычнай апазыцыі як дзейнай і эфэктыўнай альтэрнатывы існаму палітычнаму рэжыму. Таму эрозія лукашэнкаўскай гегемоніі над беларускім грамадзтвам не суправаджалася ўсталяваньнем контрагегемоніі з боку апазыцыі, а імкліва выраслы грамадзкі попыт на дэмакратычныя зьмены яшчэ на пэўны час застаўся без прапановы.